

պի եկեղեցականաց նիւթական ապահովութեան խնդրի լուծումն: Մենք վերեւը յիշեցինք, որ դորա համար հարկաւոր է չափաւորել և նոցա թիւը համեմատ ժողովրդոց թուին: Հաւանական է, որ ծխոց հաւասարութեան վերոյիշեալ կարգադրութեան պիտի հետեւի և իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ եկեղեցականաց թուի որոշումն համեմատ նոյն եկեղեցւոյ ծխականաց թուին: Հաշուելով գէթ 150—200 տուն ծուխ իւրաքանչիւր քահանայի համար: Բայց այդ շտատի իրագործումն կարող է տեղի ունենալ միայն ժամանակի ընթացքում քահանայից թուի բնական ընթացքով նուազելովն: Այս դէպքումն էլ թէ նոյն տեղական իշխանութիւնք և թէ ժողովրդականք անպայման հնազանդութեամբ պարտական են աջակից լինիլ Բարձրագոյն Հոգեւոր Իշխանութեան, իւրաքանչիւր արտաքոյ շտատի եղող հանգուցեալ քահանայի փոխարէն նորին չառաջարկելով ձեռնադրութեան համար: Այս միջոցների ճիշդ գործադրութեամբ, տարակոյս չկայ, որ յընթացս գէթ տասնեակ տարիների կանոնաւորութիւն, հաւասարութիւն և նիւթական ապահովութիւն կտիրեն հայ եկեղեցական դասի վիճակի մէջ քաղաքներում:

Ս. ԷԶՄԵԸՆԻ ԳՐԱԳՐԱՐԵՆ

« Լուսնոստապետ » ձեռագիրը հեղինակութիւն է Սիմէօն վարդապետի երեւնցւոյ (ապա կաթողիկոս):— Սա ունի երկու յիշատակարան: Մինն Յովհաննէս Բարեջան վարդապետին, որ աշակերտ է հեղինակին և որ արտագրել է 1770ին: Իսկ երկրորդը Խաչակ Եպիսկոպոս Գեղամացուն է, որ այդ գիրքը ստացել է Ղուկաս կաթողիկոսից նուէր, իբրեւ իւր ուսուցչի հեղինակութիւն և իւր աշակերտակցի արտագրածը:

Առաջին յիշատակարանի քաղուածքն է.

« Գոնէ ի բազմաժամանակեայ աշխատութիւնս իմ խնայել աղաչեմ, որ ի ՌՃՂԲ թուականին մերոյ սկսեալ, ի չորս ամս բոլոր հաղի կարացի աւարտել զսա և այն ևս մեծաւ տառապանօք և անգրելեաւ վշտակրութեամբ, յայսր և անդ տարագիր և աստանդական լինելով վասն դառնաշունչ բերմանց ամանակին, զորոց թէպէտ ի յառաջարանութեան մերում խոստացաք ճառել ի վերջ բանիցս. սակայն այժմ գրիչն իմ կայ առեալ մնաց խափան ի բազում ժամս, քանզի մնալով ի յափշտութեան և

ի վարանս, ոչ գիտացի թէ զորն գրեցից և զորն թողից: Քանզի վասն իմոց ծովացեալոց մեղաց թէ ի մարմնական պետութիւնսն և թէ ի հոգեւորական պետութիւնսն ի ժամանակս այս գոյր անպատմելի և անգրելի խռովութիւնք և մարտք: Կարճառօտ այսքան իմասշիք, զի ի ներքանեաց ամացս ութն շահ փոխեցան մին զմիւսն սպանանելով և զտեղին յաջորդելով: Մտածեալ թէ ո՞րքան իցէ լեալ վնասքն ի հեծեալադօրաց սոցա և երկիրն ո՞րպէս իցէ ոտնակոխ լեալ հանդերձ գերեզմարութեամբ, թո՛ղ զսրամաշ և սովամահ լեալսն: Իսկ զփախստեալսն ո՞ թուեսցէ: Գրեթէ երկիրն Պարսից և Այրարատեան ամայի եղև, Իսկ ի հոգեւորս ներկայիս, կաթողիղիկոսն, որ էր Ղազար Ճահկեցիւն, ընդ միաբանից սրբոյն Աթոռոյն վէճուեալ լեալ, նաև միաբանքն միաբանեալ ընդ Կ. Պօլսոյ պատրիարքին և այլոց առաջնորդաց ի յայնր վայր եղելոց, ընդ Ղազարու մարտեան բանիւ և թղթով յամս երկուս և թէ ո՞րքան վրդովմունք եղեն ի յազգս մեր և ո՞րքան անուանաբեկութիւն եղև վարդապետաց և վանականաց, ոչ է գրելի և թէ ո՞ւմ էր մեղն, Աստուած գիտէ: Զայսքանս վասն այսորիկ գրեցի, զի գիտասշիք, թէ յորպիսում յամանակոջ և ո՞րպիսեալ տաժանմամբ յաւարտ հասուցի, քանզի զայս ամենայն մոռացեալ (որ և ես իսկ կայի ի միջի) միայն հոգ և ջան իմ այս էր, զի զառ ի կատար հասուցից ի յօգուտ եղբարց իմոց, Ուրեմն ի սիրազուն յեղբարցդ իմոց պարապողաց յընթերցասիրութիւնս, զի և դուք մի՛ ձանձրանայցէք յիշել յաղօթս ձեր (ի յօգտիլն ձեր ի սմանէ) զշարահիւսողս սորին զՍիմէօն վարդապետս (Երևանցի) նաև զհոգեւոր ծնողն և զվարժապետն իմ զՇամախեցի Յակոբ Նրբամիտ և գիտնական վարդապետն, որ ի նարդեանս իբրև զնոր իմն արեգակն փայլի գիտութեամբ և հանճարով ի սուրբ յերկնանման յԱթոռոջս ի մէջ վարդապետաց, նաև զմարմնաւոր ծնողսն իմ զԿարապետն և զԳալիանէն և զեղբայրսն իմ զՄեղիսեթեկն, զԹարութիւնն և զՂազարն, զորս ի յիշելն ձեր, յիշեցեալք լինիջիք և դուք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ: . . . Արդ եղև զրաւ մատենիս որ կոչի Լուծմունք Արտաքնոց ի ՌՃՂԶ յամսեան օգոստոսի 10, ի դրան Սրբոյ Էջմիածնի, ի հայրապետութեան Տեառն Ղազարու Ճահկեցոյ կաթողիկոսին և ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղեմայ Տեառն Գրիգորի վարդապետին և Կ. Պօլսոյ Տեառն Յակոբայ Աստուածաբան վարդապետին. ողջ լերուք ի Տէր »:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.

Որպէս ի սկզբան անդ ի դրան դրոցս գրեցաք, զգեղեցիկ լուծմունքս արտաքնոց գրեաց վասն իւր՝ օրհնածին որդին արարողին լուծմանցս՝ գիրերջանիկ և երանելի Հայրապետին Սիմէօնի՝ և աշակերտակիցն մեր՝ Յովհաննէս բարեջան վարդապետն, Իսկ մինչ աւարտեաց զգրութիւն սորին, փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն մեր ամենեցուն ի ՌՄԻԵ թուոջ մերում, և յամսեանն յուլիսի, և մնաց գիրքս այս առանց սրբազրութեան և կաղմելոյ, մինչև ցվաթճանուամ հոգեւոյս ծնողին մերոյ՝ նոյն երիցս երանեալ

սրբազան Կաթողիկոսին Սիմէօնի։ Որոյ փոխումն առ Քրիստոս՝ եղև ի ՌԻՄԻԹ Թուռ՝ մերում, և ի յուլիսի ԻԶ, Իսկ ապա՝ մինչ յաջորդեաց Վթոռ Հայրապետութեան ընտրութեամբ և հրաւիրմամբ հոգւոյն սրբոյ երջանկաղարդ և Սրբազան Կաթողիկոսն Տ. Ղուկաս. (որում տացէ Տէր զերկարութիւնս կենաց՝ խաղաղութեամբ և անգորրութեամբ) խնդրեցի ի նորին աստուածաբնալ սրբաշնութենէն՝ շնորհել ինձ զգիրքս զայս։ Որ և լուսաւ աղերսանացս և շնորհեաց ինձ, որում վարձահատոյց եղիցի Տէր՝ յերկակի կեանս իւր։ Զի յիրաւի լցոյց զերկոսին փափագս և զտնչանս սրտի իմոյ, Որոց առաջինն էր այս, զի որովհետև գիրքս այս իմ լուսահոգի ծնողի և երախտաւորի շարադրեալն է, փափաքէի ունիլ, և զմխիթարութիւն նորին ի սմանէ առնուլ վայելելով զսա. զի զիւր ձեռագիր հեղինակն ոչ կամեցայ ունիլ ընդ իս, այլ մնալ ի գրատանն Սրբոյ Աթոռոյս արձան։ զի անկորուստ կացցէ ընդ այլ ևս նորին ձեռագիր հեղինակ գրեանցն, այսինքն, Քարոզ գրքոյն, Պրօկղին և Յօմարին, Աստն որոյ, զայս՝ որ անմիջապէս ի ձեռագիր հեղինակէն էր օրինակեցեալ, բաղձանօք խնդրեցի և ստացայ։ Երկրորդ՝ զի գրող սորին լուսահոգի Յովհաննէս վարդապետն, ի մանկութենէ եղբայր իմ էր, հոգեկից և սիրակից, յետոյ եղև ընդ իս ծառայակից՝ ի ծառայութեան նոյն երջանիկ Հայրապետին Սիմէօնի, նաև աշակերտակից իմ և համշիրակ, զի ի միասին առնուաք զդասս արաքին գրեանց, և սրբոյն Դիոնէսիոսի գրոցն և այլոց, ի նոյն սրբազան ծնողէն մերմէ։ Եւ զի նա առ Աստուած փոխեցաւ ցանկացայ ունիլ առ իս զվաստակս ձեռաց նորին զսոյն գիրքս իմաստալի, և մխիթարիլ սովաւ, իրրև նոյն հարազատ և սիրակից քաղցր եղբօր բան, որ առ Տէր գնաց, և միշտ յիշել զնա։

Զոր ի դասս սրբոց վարդապետացն դասեսցէ Քրիստոս՝ յաւուր մեծի զալստեան իւրոյ, շնորհելով զթողութիւն մարդկօրէն սխալանացն։ Արդ՝ ուրեմն որք յետ մեր վայելիցէք զսա յիշեսջիք ի մաքրափայլ աղօթմ ձեր զհեղինակս սացին՝ զհոգելոյս ծնողն մեր հոգեւոր, զՏէր Սիմէօն երջանկափայլ Կաթողիկոսն։ Ընդ նմին յիշեալիք և զնորոգ հայրապետն մեր Աստուածընտիր, զՏէր Ղուկաս Կաթողիկոսն որ շնորհեաց ինձ զսոյն գիրքս։ Ապա յիշեսջիք զաշխատօղն ի վերայ սորին և օրինակողն՝ զնոյն յիշեալ համշիրակ եղբայրն իմ, զհոգելոյս Յովհաննէս վարդապետն, հանդերձ երկակի ծնողօք իւրովք և ամենայն ննջեցելովք։ Հուսկ յետոյ՝ և զիս զյետնեալս յամենայնի ի ծնունդս լուսածին մօրս մերոյ Սրբոյ Աթոռոյս Եղմիածնի, զնուաստ և զմեղսամած Իսահակ Եպիսկոպոս Գեղամացի, զաշակերտս հեղինակին գրոցս, և զեղբայրակիցս օրինակողի սորին, որ եղէ սմա ստացող, և ծաղկեցուցի, կաղմել ետու, և սրբագրեցի, ի վայելս իմոյ նուաստութեան, և իմայնոց հարազատից՝ որոց և դէպ լիցի զկնի անցման իմոյ։ Զոր վայելելով ուրեմն՝ անմոռանալի յիշմամբ յիշեսջիք զանարժանս բարւոյ յիշատակի, և զերկակի ծնողսն իմ, և զամենայն ննջեցեալս և կենդանիս մեր, Եւ բոլք յիշեալ լինիջիք յանձառ ողորմութիւնս և ի

գթութիւնս Յեառն Աստուծոյ յամենայն ժամ աստ և յանանց կեանքն ամէն:

№ 1872 ձեռագրի յիշատակարանն է. Ամենազօր շնորհիւն և ոգորմութեամբն Աստուծոյ յանկ եղեալ աւարտեցաւ գիրս Պրոկղի Պղատունական իմաստասիրի յամի փրկութեան մերոյ՝ ՌԶԼ. և ի մերում թուականութեանս ՌՄԻԱ. ի Քրիստոսաշիմն Աթոռս Ս. Էջմիածին. ի գերիշխանական Հայրապետութեան Տեառն Սիմէօնի գերերջանիկ և սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Երեւանցւոյ. գթաշատ և բազմաբախտ Տեառն իմոյ և օրհնածին ծնողի ի վայելս նուաաս անձինս Յովսէփայ անաքիւն վարդապետի Սանահնեցւոյ՝ յազգէ Արղութեան: Որ ի տղայութեանս հասակէ՝ սպասաւորելով սրբազան վեհապետին՝ ընկալայ ի նմանէ զյուրով խնամս և զերախախ և ըստ իմում չափու զշնորհս: Որ և արժանացոյց ևս զանարժանութիւնս իմ շնորհաց քահանայութեան, վարդապետութեան, և եպիսկոպոսութեան, որում Յէր կեանս երկարս խաղաղութեամբ տացէ: Որ յառաջին ամէ հայրապետութեան իւրոյ մինչև ցայժմ, որ ահա տաներորդ ամ է հայրապետութեան իւրոյ, ոչ դադարեցաւ ի շինութեանց և յօգտաւոր գործոց, Զի պարսպեաց զՍուրբ Աթոռս, զտանիս եկեղեցւոյն և զսեղանատունն նորոգեաց, Զբաղանիսն, զքարվանսարայն, զմոմատունն, զնոր դպրատունն, զգոմն անասնոց նորապէս շինեցոյց, Հաստատեաց և զտպագրատուն ի Սուրբ Աթոռոջս, Զգեօղն հեռացուցեալ ի պարսպէն, եկեղեցեաւն հանդերձ նոր շինեցոյց, Բազմացոյց վասն Սրբոյ Աթոռոյս զսյգիս, գիւղօրայս, զխոտահարս, զբրնձահանս, մեծացոյց զվերի պգին, ԶԵղվարդ, Աշտարակ, Մօղնի և Աղունատուն գիւղորսյսն՝ որք մուլք էին լեալ Սրբոյ Աթոռոյս ի վաղ ժամանակի, և տաճիկք յափշտակեալ էին, Զանի մեծաւ առեալ ի նոցունց յետս, սեփհականեաց Սրբոյ Աթոռոյս, Եւ զՅօշական գիւղն, յորում տաճիկք բնակեալ զհայսն վարեալ էին ի բաց, այժմ՝ հանեալ զնոսա անտի, արար հայաբնակ, ԶՀաշտրախան և զըլուր երկիրն Ռուսաց՝ որք ի Գանձասարցիսն էին յարեալ, և զինքնագլուխ առաջնորդ հաստատեալ, դարձոյց առ Ս. Աթոռս, և տէրունի արար, Արար և զԿարս տէրունի, Եւ բազում աշխատութիւնս կրեաց յաղագս երկնցեալ կաթողիկոսութեան տան Աղուանից, և մանաւանդ սակս աղթարմայից զորս և կրէ տակաւին, Եւ զայլ բազում գործս արժանիս յիշատակի արար, և առնէ տակաւին, որում Տէր լիցի վարձահատոյց:

Ա՛րդ՝ էր ի սոյն ժամանակս պատերազմ մեծագոյն ի մէջ երկուց հզօր Թաթաւորութեանցն Օսմանցւոց և Ռուսաց, որ է տակաւին յոյժ սաստկագոյն, Յորոց պատճառէ վրդովեցեալ է աշխարհ ամենայն, մանաւանդ իւրդձալի ազգն մեր յամենայն ուրեք են ի մէջ մեծաց վշտաց և նեղութեանց, որք նեղին և կեղեքին ի նեղչաց, ի բռնացելոց և ի սրկիայից, յաւար առողաց և ի գերողաց և յայլ այսպիսեաց, Եւ յաղագս այսոցիկ՝ սրբա-

զան Վեհափառն մեր և մեր ամենեքեան կամք ի մէջ մեծաց հոգոց և տրտմութեանց, ցաւելով վասն խղճալի ազգիս մերոյ՝ և օգնութեան Յետոն սպասելով, Որ և նոյն ինքն ողորմածն Աստուած, այց արասցէ խղճալի ազգիս մերոյ, և ամենայն աշխարհաց պարգեւեցէ՝ զխաղաղութիւն իւր սուրբ, եւ արգ՝ ի զրաւ սակաւուկ պատմաբանութեանս, մեծաւ պաղատանօք հայցեմ ի սիրելի հարցդ և եղբարցդ իմոց, զի վայելելն ձեր զգիրս իմաստասիրական, ընթեռնելով՝ կամ օրինակելով, յիշեալիք ի մտքափայլ աղօթս ձեր զրազմեղախտ տէրն իմ և զշնորհածին ծնողն զՍիմէօն գերերջանիկ և սրբազան Վաթուղիկոսն, եւ զըստ մարմնոյ ծնողան իմ, զհանգուցեալսն ի Քրիստոս. զհայրն իմ Շիօշ բէկն, և զմայրն իմ՝ Բէթէվան, և զեղբայրսն իմ զպարոն Մովսէսն, և զպ. Բէժմանն, և զքորսն իմ Ռուսուդանն և զՄարիամն, եւ զարեբբողբող որդիս և դստերս նոցին, և զայլ ամենայն արեանառու մերձաւորս և ազգայինս իմ. յիշեալիք նաև զհամայն հոգևոր եղբարսն իմ, որք աշակերտակիցք են ինձ և համիլիակք և օրհնածին որդիք Սրբազան Վեհիս մերոյ, այսինքն զՄկրտիչ եպիսկոպոս քաղցրաբարեոյ եղբայրն իմ, նաև զհամաշունչ և հոգեկից եղբայրն իմ՝ Իսահակ շնորհապետ վարդապետն, և զայլ ամենայն աշակերտակիցսն իմ, զհարազատ որդիսն Սրբազան Վեհիս, Յիշեալիք ապա և զիմ անարժանութիւնս զՅովսէփ նուաստ Եպիսկոպոս, որ ստացայ զցանկալի գիրքս Պրոկղի իմաստնոյ՝ տրդեամբք իմով, գրեցուցանելով զսա քաջավարժ քարտուղարին դահոյս սրբոյ և մեծի Մատթէոս խոհեմաշատ վարդապետին, եղբօրն իմոյ սիրեցելոյ, Բայց աղաչեմ զսիրելի հարսդ և եղբարսդ իմ, զի մի օտարացուցանեցէք ի Սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնէ զգիրքս զայս, հանելով ի սմանէ արտաքս, քան զի յետ վճարման կենաց իմոց, անջնջելի յիշատակ ետու զսա ի դուռն սրբոյ և մեծի Աթոռոյս, հանդերձ ամենայն գրեամբք իմովք, Զի զամենայն շնորհօք և արդեամբք սորին եմ ստացեալ. ուստի չկամիմ զի օտարացին ի սմանէ, Վասնորոյ աղաչեմ զհանգիպողսդ ամենեւեան, լսել իմոյ աղերսանացս, որք թիէ լսելով յիրաւի կատարեալիք զինդիրս իմ, Քրիստոս Աստուածն մեր լուսիցէ խնդրուածաց ձերոց, և կատարեցէ, և վարձուց բարեաց զձեզ զամենեւեան արժանացուցէ՝ այժմ և յօրն յաւիտենից, ամէն:

Վերջին չորս յիշատակութեանքի մէջ յիշուած դառն քաղաքական հանգամանքները վերաբերում են Պարսկաստանի պատմութեան այն ժամանակին, երբ Նադր Նահի մուշից յետոյ, ծագեցան յընթացս 15 տարիների անընդհատ սպառնալիքներ, թէ նորա յաջորդների և թէ օտար բռնաւորների մէջ և Պարսկաստանը տակն ու վրայ արին: Արիւնհեղութեանց, աւարառութեանց, գերեմարութեանց վրայ աւելացաւ և սովն, որ ոչ պակաս վնաս պատճառեց երկրին քան պատերազմը: Այս սո-

վը ժամանակակից պատմաբան Խաչատուր վարդապետը համեմատումէ պատմիչ Յովհաննէս Կաթողիկոսի նկարագրած սովի հետ և նրանից էլ աւելի սաստիկ է համարում, իսկ այս ժամանակի քաղաքական վիճակի մասին ասումէ. «այր զարամբ ելանէր, յափշտակել զգահն Պարսից», Այս կարճ ժամանակամիջոցում, այն է 1747—1762, Պարսկաստանում իրանց շահ հրատարակում են Նադիր Շահի թողը Շահռուս, նորա եղբորորդիք Ատէլ, Իբրահիմ, Շահ Սուլէյման երկրորդ, Ալիմերդէն խան, Հառան խան Ղաջար, Քերիմ խան և Աղաթ խան, որոց բոլորի մահից յետոյ Քերիմ խանը 1762—1778 տիրանումէ Պարսկաստանին, ուստի և № 1382 ձեռագրի յիշատակարանն արումէ, գրեցաւ գիրքս ի ՌՄԺԵ Թ. (1766) ի Թագաւորութեան Պարսից Քերիմ-խանի:

Յիշատակարանի միւս բովանդակութիւնը վերաբերում են երջանկայիշատակ Սիմէօն Կաթողիկոսի գործողութեանց յօգուտ բարեկարգութեան Սուրբ Աթոռոյս և նորա ջանից ընդարձակելու Ս. Էջմիածնի հայրապետի իշխանութիւնը զանազան վիճակների վերայ, բազմացնելու Աթոռի կալուածները, նոյնպէս և նորա գրաւոր վաստակին ու աշխատանաց՝ Աթոռը գիտութեամբ ճոխացնելու:

№ 1872 ձեռագրի յիշատակարանը բացի Սիմէօն Կաթողիկոսի գործողութեանց բովանդակումէ տեղեկութիւնք և հանգուցեալ Արղութեանց Յովսէփ Կաթողիկոսի մասին կենսագրական նկատողութիւնք, որոնցից երեւումէ որ նա աշակերտած է Սիմէօն Կաթողիկոսին և նրանից ստացել է ուսման հետ և վարդապետութիւն և եպիսկոպոսութիւն: Յիշում են յիշատակարանում և Յովսէփ Կաթողիկոսի ազգականաց և աշակերտակից ընկերների անուններն, որոնք նշանաւոր եկեղեցականք եղան ապագայում: